

DAMMVALLEN MELLAN

BJURSJÖN OCH KORPHYTTEBÄCKEN

Arkeologisk undersökning i form av schaktkontroll inom RAÄ-nr
Skinnskatteberg 127 (L2003:8619), Skinnskattebergs socken och kommun,
Västmanlands län

ÅSA BERGER

Rapporter från Arkeologikonsult 2018:3096

ARKEOLOGIKONSULT
Optimusvägen 14
194 34 Upplands Väsby
Tel: 08-590 840 41

www.arkeologikonsult.se

OMSLAGSBILD: Arbetet vid dammvallen har påbörjats. Foto från norr.

ALLMÄNT KARTMATERIAL: © Lantmäteriet Dnr: 50007066_140003

© Arkeologikonsult 2018

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
Villkor finns tillgänglig på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>

DAMMVÄLLEN MELLAN

BJURSJÖN OCH KORPHYTTBÄCKEN

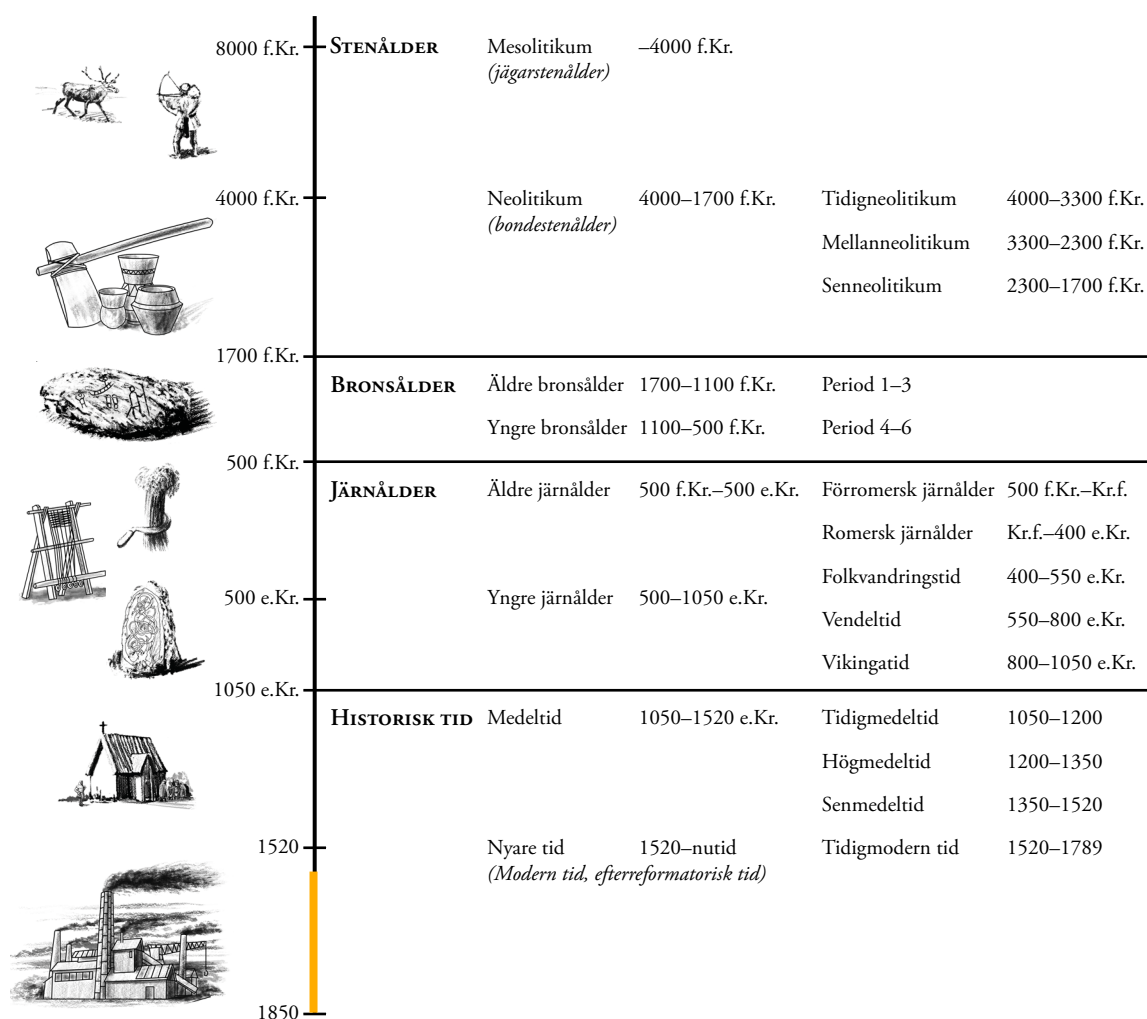
Arkeologisk undersökning i form av schaktkontroll inom RAÄ-nr
Skinnskatteberg 127 (L2003:8619), Skinnskattebergs socken och kommun,
Västmanlands län

ÅSA BERGER

Rapporter från Arkeologikonsult 2018:3096

ARKEOLOGISK PERIODINDELNING

ANTI-KVARISK BEDÖMNING

Antikvarisk bedömning anger hur man enligt kulturmiljölagen (1988:950), och till viss del även skogsvårdslagen (1979:429), bedömt lämningen och dess eventuella lagskydd vid registreringstillfället. Den slutgiltiga bedömningen görs alltid av Länsstyrelsen.

Fornlämning är en lämning som omfattas av skydd enligt kulturmiljölagen. För att en lämning ska kunna bedömas som fornlämning krävs att den tillkommit före 1850, är en lämning efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergiven. Det är förbjudet att utan tillstånd från länsstyrelsen rubba, ta bort, gräva ut eller på annat sätt ändra eller skada en fast fornlämning.

Möjlig fornlämning innebär att man vid registreringstillfället inte kunnat ta ställning till om lämningen är en fornlämning

eller inte. Lämningen måste vara bekräftad i fält. Möjlig fornlämning kan även anges för en lämning som har undersökts i samband med en arkeologisk undersökning, men där man inte fastställt lämningens utbredning.

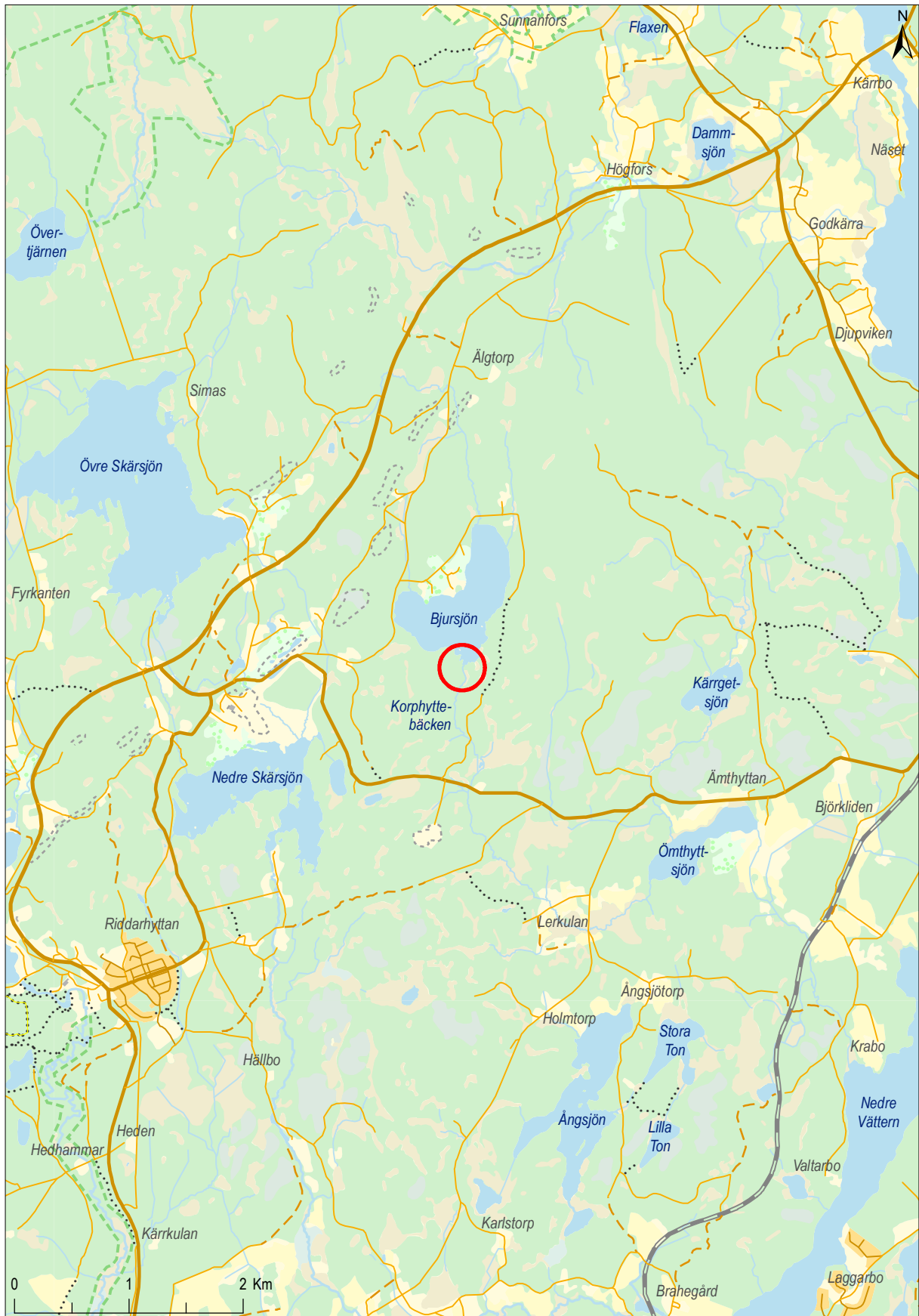
Övrig kulturhistorisk lämning används för kulturhistoriska lämningar som har tillkommit efter 1850, men som ändå anses ha ett antikvariskt värde. Bedömningen används även för vissa lämningar som inte uppvisar fysiska spår, t.ex. fyndplats eller plats med tradition.

Ingen antikvarisk bedömning används för lämningar som blivit helt borttagna genom en arkeologisk undersökning eller förstörda. Inget skydd enligt kulturmiljölagen kvarstår. Lämningar som endast är kända via kartmaterial, skriftlig eller muntlig källa och inte har kunnat återfinnas i fält kan inte heller ha en antikvarisk bedömning.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SAMMANFATTNING.....	7
INLEDNING	7
TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ.....	7
ÄLDRE KARTOR OCH SKRIFTLIGA KÄLLOR	9
HYTTLÄMNINGEN VID BJURSJÖN	14
GENOMFÖRANDE	16
ÅTGÄRDER PÅ DAMMVÄLLEN.....	16
REFERENSER	18
Litteratur	18
Arkivuppgifter	18
Äldre kartmaterial	18
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER.....	19
BILAGOR	20
Bilaga 1. Anläggningsbeskrivning.....	20

Figur 1. Platsen för dammvallen mellan Bjursjön och Korphyttebäcken utmärkt på Terrängkartan, skala 1:50 000.

SAMMANFATTNING

I samband med att vandringshinder för fisk avlägsnades i Korphyttbäckens utlopp från Bjursjön gjordes ingrepp i dammvallen vid Bjursjön. Endast de sentida delarna av dammvallen berördes av ingreppet som bestod i att cementplintar,

ett stenfundament och en träram med järngaller avlägsnades och lekgrus påfördes. Arbetena övervakades av Arkeologikonsult på uppdrag av länsstyrelsen. Inga äldre konstruktioner berördes av arbetet.

INLEDNING

Sveaskog AB utförde faunarestaurerande åtgärder i Korphyttbäckens utlopp från Bjursjön under hösten 2018 (figur 1). Syftet var att skapa fri passage för fisk från bäcken upp till Bjursjön. Eftersom det på den aktuella platsen fanns en registrerad fornlämning i form av en hyttlämning (Skinnskatte-

berg 127:1/L2003:8619) beslutade Länsstyrelsen att Arkeologikonsult skulle utföra en arkeologisk undersökning i form av schaktkontroll i samband med åtgärderna (Lst dnr 431-5780-2016). Arbetet utfördes den 17 september 2018.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

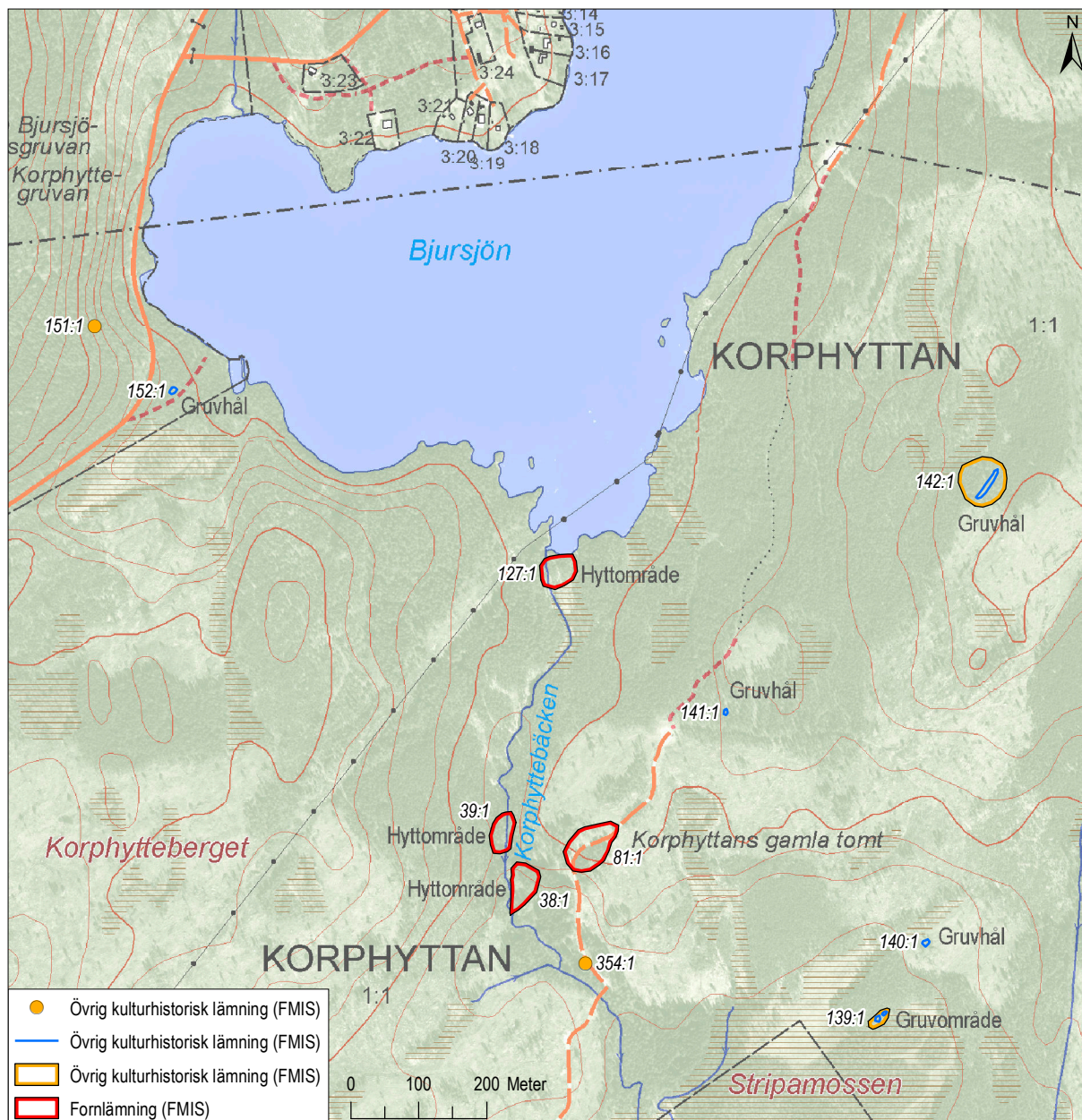

Korphyttbäcken rinner söder ut från Bjursjön genom ett tallbevuxet område med berghällar och våtmarker (figur 2). Bäcken och sjön ingår i Hedströmmens avrinningsområde vars vattenkraft genom historien har utnyttjats för utvinning av

järn och koppar (Boije & Fogelberg 2015). Utmed bäcken finns tre hyttområden (figur 3) varav två (Skinnskatteberg 39:1 och Skinnskatteberg 38:1) ligger i anslutning till bytomten Korphyttan (Skinnskatteberg 81:1) som var bebodd fram till 1950.

Figur 2. Översiktsbild av Bjursjön. Foto från söder.

Figur 3. Hyttlämningen Skinnskatteberg 127:1/L2003:8619 med närliggande fornlämningar (samtliga i Skinnskattebergs socken, FMIS) utmärkta på Fastighetskartan, skala 1:10 000.

Det tredje hyttområdet (Skinnskatteberg 127:1/L2003:8619) är det som berörs i föreliggande projekt (se nedan).

I skogsområdet kring bytomten och hyttorna finns gruvhål (Skinnskatteberg 139:1–142:1, 152:1), en täkt (Skinnskatteberg 151:1) och en husgrund (Skinnskatteberg 354:1) registrerade. Man kan dock anta att det finns ytterligare lämningar från skogs- och bergsbruk i trakten. Vid en utredning inför utbyggnad av vindkraft i ett liknande område i Söderbärke socken i Dalarnas län drygt en mil norr om

det nu aktuella området registrerades inte mindre än 249 lämningar inom ett 1 680 hektar stort område i form av bland annat kolbottnar, kolarkojor och fossil åkermark (Wennstedt Edvinger 2013). I det äldre kartmaterialet nämns att de boende i Korpbyttan delvis försörjt sig genom kolning och en kolbotten används som riktmärke då man beskriver gränsen kring ägora 1802, det borde därför finnas kolbottnar i området. Dessutom omtalas två torp väster om gården. En noggrann inventering i området skulle sannolikt resultera i ett stort antal tidigare okända lämningar.

ÄLDRE KARTOR OCH SKRIFTLIGA KÄLLOR

Den nu aktuella hyttan finns inte markerad på några äldre kartor. På kartan över Skinnskattebergs socken från 1688 finns en dock en masugn utmärkt en bit

nedströms (figur 4). Viken av de två hyttor som finns registrerade i FMIS detta är kan inte avgöras eftersom de ligger så nära varandra.

Figur 4. På sockenkartan över Skinnskatteberg från 1688 (ej rektifierad) finns Korphyttan med för första gången med symboler för masugn och 1/2 skattehemman.

På en geometrisk karta över Korphyttan från 1696 finns bara gården utmärkt med symbolen för 1/2 skattehemman, inga anläggningar finns längs vattendraget (figur 5). Området söder om Bjursjön beskrivs som "små busk och tallskog".

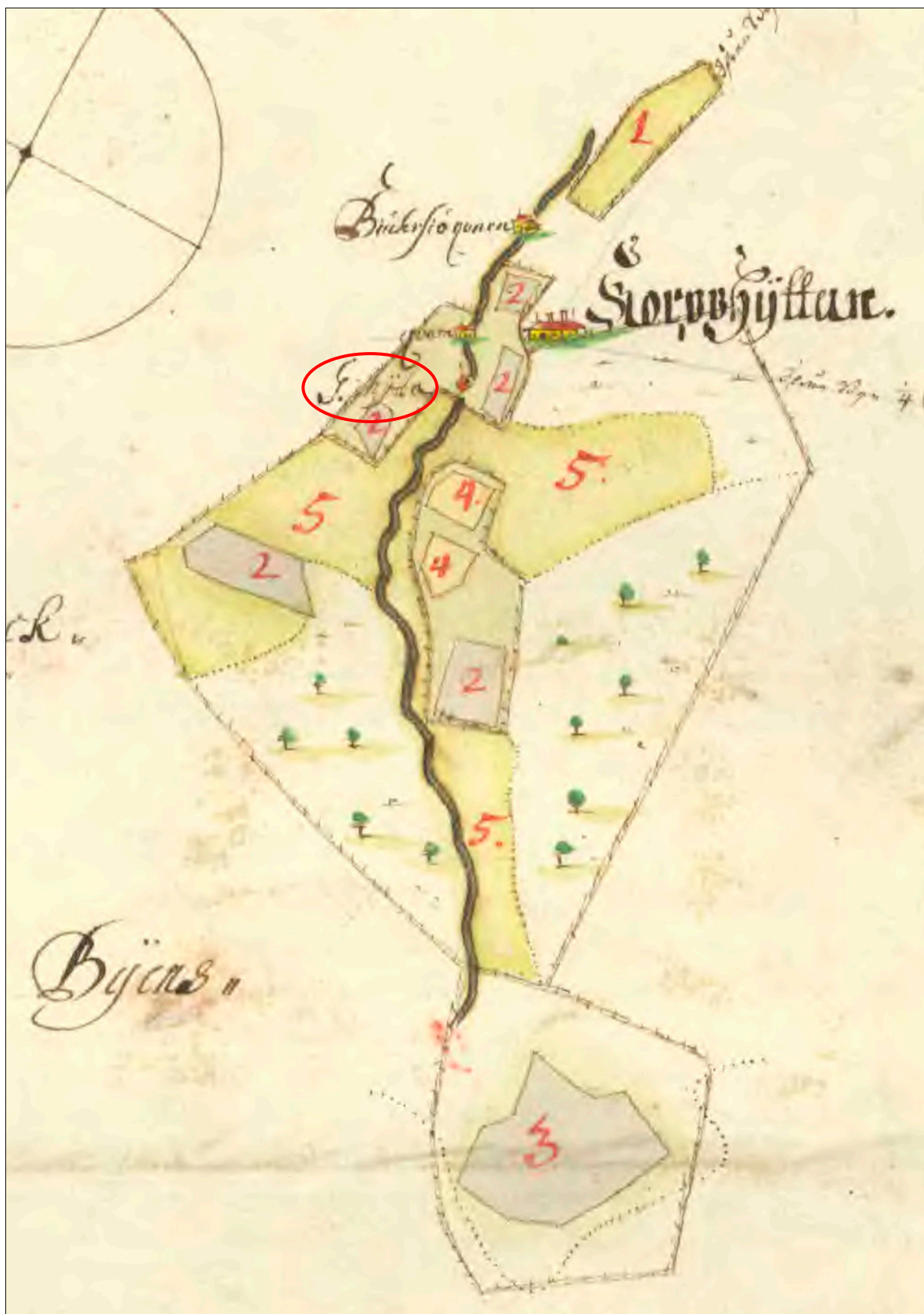
År 1696 tas Korphyttan upp på en karta över Glivån i Ramsbergs socken i Örebro län (figur 6). Enligt karttexten ligger Korphyttan i Skinnskattebergs socken och Västmanlands län så hur det kommer sig att kartan registrerats tillsammans med Glivån är oklart. Under senare tid ligger dock både Glivån och Korphyttan under Riddarhyttan. På denna karta finns en kvarn med namnet Bäckesjökvarn

utmed Korphytteån nära gården. En bit nedströms från denna finns ännu en kvarn och ytterligare något nedströms en markering med texten "G. Hytta" där G. bör stå för gammal. På samma karta finns också två torp upptagna under Korphyttan, Korphyttetorp och Gudmunstorp. Var dessa legat kan inte avgöras eftersom både gården och torpen "klippts ut" och placerats utan inbördes relation. Namnen på torpen förekommer inte i några husförhörslängder och inte på några andra kartor.

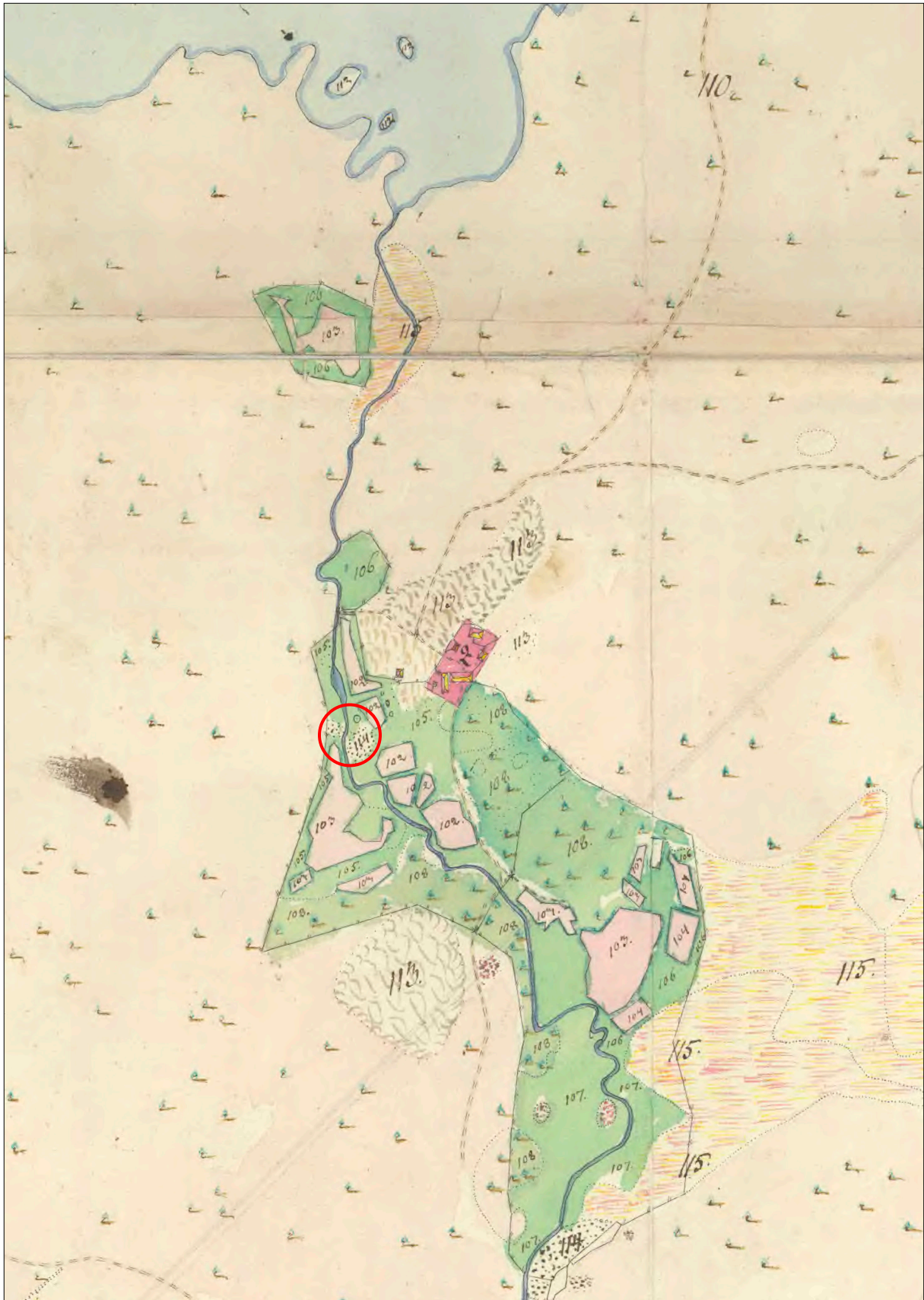
På en geografisk karta med okänt årtal finns endast en kvarn utmärkt vid Korphyttans gård. Kartans manér tyder på att den kan vara från 1700-talet.

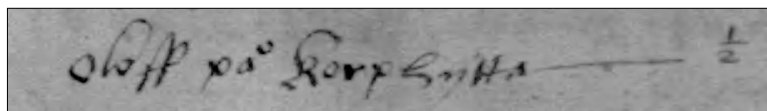
Figur 5. Karta över Korphyttan by skog från 1696 (ej rektifierad). Den röda symbolen visar att Korphyttan utgjorde 1/2 skattehemman.

Figur 6. Ytterligare en karta från 1696 (ej rektifierad). Här redovisas två kvarnar och en gammal hytta (röd cirkel) utmed Korphyttbäcken.

Figur 7. Korphyttan kom så småningom att ingå i Riddarhyttan. På kartan som visar Riddarhyttans ägor år 1802 (ej rektifierad) syns åkrar och ängar kring gården och resterna av den tidigare hyttan (röd cirkel).

Figur 8. År 1551 bodde Oloff på Korphyttan som var 1/2 skattehemman.

På en karta över Riddarhyttans ägor från 1802 (figur 7) finns inga anläggningar utmed bäcken men en yta under rubriken "Oduglig mark" är markerad som "hytta och slagghvarp". Strax söder om den nu aktuella platsen finns en liten åkeryta med kringliggande äng.

Första gången Korphyttan nämns i skrift är i jordeboken över Skinnskatteberg från 1551. Gården är 1/2 skattehemman (skattepliktigt till kronan) och ägs av en man vid namn Oloff (figur 8). Namnet Korphyttan visar på att det är just en hytta som är gårdens ursprung.

I ett protokoll som skrevs 1696 i samband med fastställning av gränser redogörs för alla hemman i Skinnskattebergs socken. Här beskrivs Korphyttan som 1/2 skattehemman tillhörande Erik Andersson. Han hade hyttandel i Högfors masugn som låg cirka 5 kilometer nordost om gården. Han försörjde sig genom hyttbruk och kolande av egen skog men skogen som tidigare varit "stor och ymnig" beskrivs som "utkolad" och "ungevuxen". Detta innebär alltså att all kolningsbar ved hade använts och att området i princip var ett kalhygge.

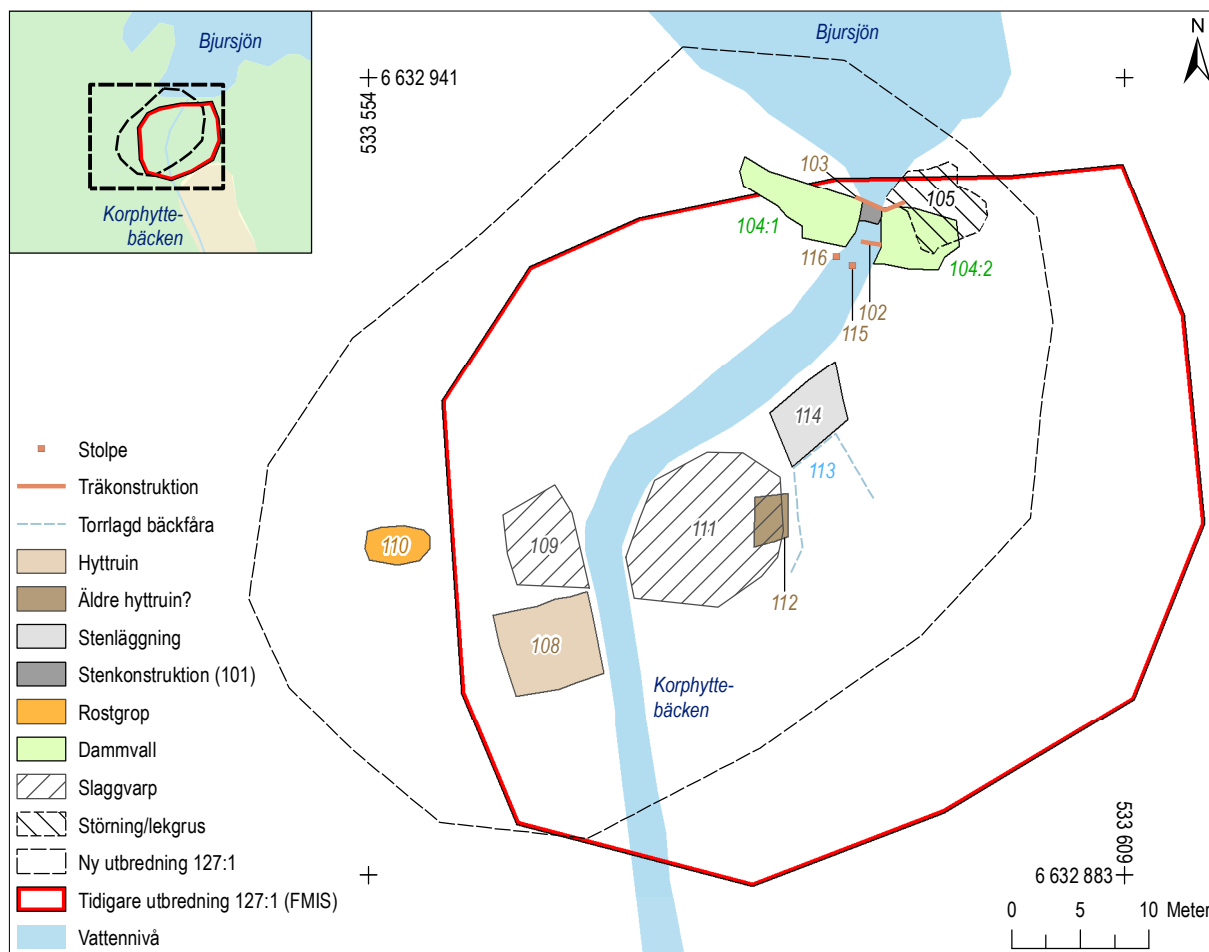
Ibland ägnade sig Erik åt "forande", det vill säga olika typer av transporter av till exempel ved, kol eller malm åt bruken i trakten. Gården hade 1 tunn-

land åkermark (4 900 m²) och tillgången på hö var "ringa" och ansågs räcka till 5–6 djur. I texten nämns också att det finns oskattlagda torp under gården. Möjligen är det de två tidigare nämnda torpen, Korphyttetorp och Gudmunstorp. I protokollet nämns inget om en egen hytta av något slag och på kartan från samma år uppges hyttan vara gammal. Den bör alltså ha övergivits senast under 1690-talet.

I Bergskollegiums bergsjordebok från 1772 uppges Korphyttan tillhöra Riddarhyttan. Kolet som producerades användes i Skilåns masugn och för smide vid Hedshammaren som båda låg 5 kilometer väster om Korphyttan. I bergsjordeboken från 1818 finns en anteckning om att det "fordom" funnits en hytta vid Korphyttan men att det är okänt när den ödelades.

De hyttor som omnämns på kartor och i äldre handlingar verkar alla syfta på den eller de hyttor som låg i anslutning till gården. Inga uppgifter har kunnat hittats om kopparhyttan vid Bjursjön. Varken dammvallen eller masugnen har noterats på några kartor. Detta kan tyda på att den är av äldre ursprung. Möjligen rör det sig om den ursprungliga hyttan som gett namn åt platsen. Att själva gården låg 400 meter längre söderut beror säkerligen på att detta var den närmaste platsen där det lämpade sig att odla i lite större skala.

HYTTLÄMNINGEN VID BJURSJÖN

Figur 9. Lämningarna inom Skinnskatteberg 127:1/L2003:8619 mättes in och en ny utbredning registrerades, skala 1:550. Översikt med Terrängkartan, skala 1:5 000.

Hyttan (Skinnskatteberg 127:1/L2003:8619) som är aktuell i föreliggande rapport ligger vid Korphyttebäckens utlopp från Bjursjön. Den består av lämningar inom ett 62 x 42 meter stort område (figur 9). Området är kraftigt överväxt av mosa och blåbärsris och någon säker avgränsning har inte kunnat göras. Lämningarna består av två slagghvarpar med kopparslagg, en hyttruin, en rostgrop och en dammanläggning. Hyttruinen är belägen invid bäckfåran och är 5 x 5 meter stor (figur 10). Det ena slagghvarpet täcker till viss del en kallmur som möjligen kan utgöra en rest av ytterligare en hyttruin (figur 11). Direkt invid denna är en äldre bäckfåra som har anslutit till den nuvarande fåran i nordväst.

Denna är igenlagd med stenar lagda med flatsidan upp (114). Stenarna är kraftigt övermossade och några detaljer gällande konstruktionen kunde inte iakttas. Dammanläggningen består av en vall av övertorvade gråstenar och enstaka slagghvarpar tvärs över bäckfåran. Vallen är 17 meter lång och har en 1,6 meter bred öppning. I bäckfåran ligger en del större sten som härrör från dammvallen. I bäckfåran finns också en rad brädor och två murkna, firsidiga stolpar (115, 116), lodrätt satta.

I samband med arbetena vid dammvallen mättes lämningarna inom området in och en ny mer exakt utbredning registrerades i Fornreg.

Figur 10. Hyttruinen (108). Foto från väster.

Figur 11. En möjlig äldre hyttruin (112) döljer sig under slagg och torv. Foto från öster.

GENOMFÖRANDE

Dammvallen och dess olika delar mättes in med RTK-GPS, fotograferades och beskrevs i text innan arbetet med att ta bort delar av den vidtog. Inmätningarna fick bitvis förhållandevis stor avvikelse på grund av den de höga tallar som omgav dammvallen. Arbetet utfördes med hjälp av bandburen gräv-

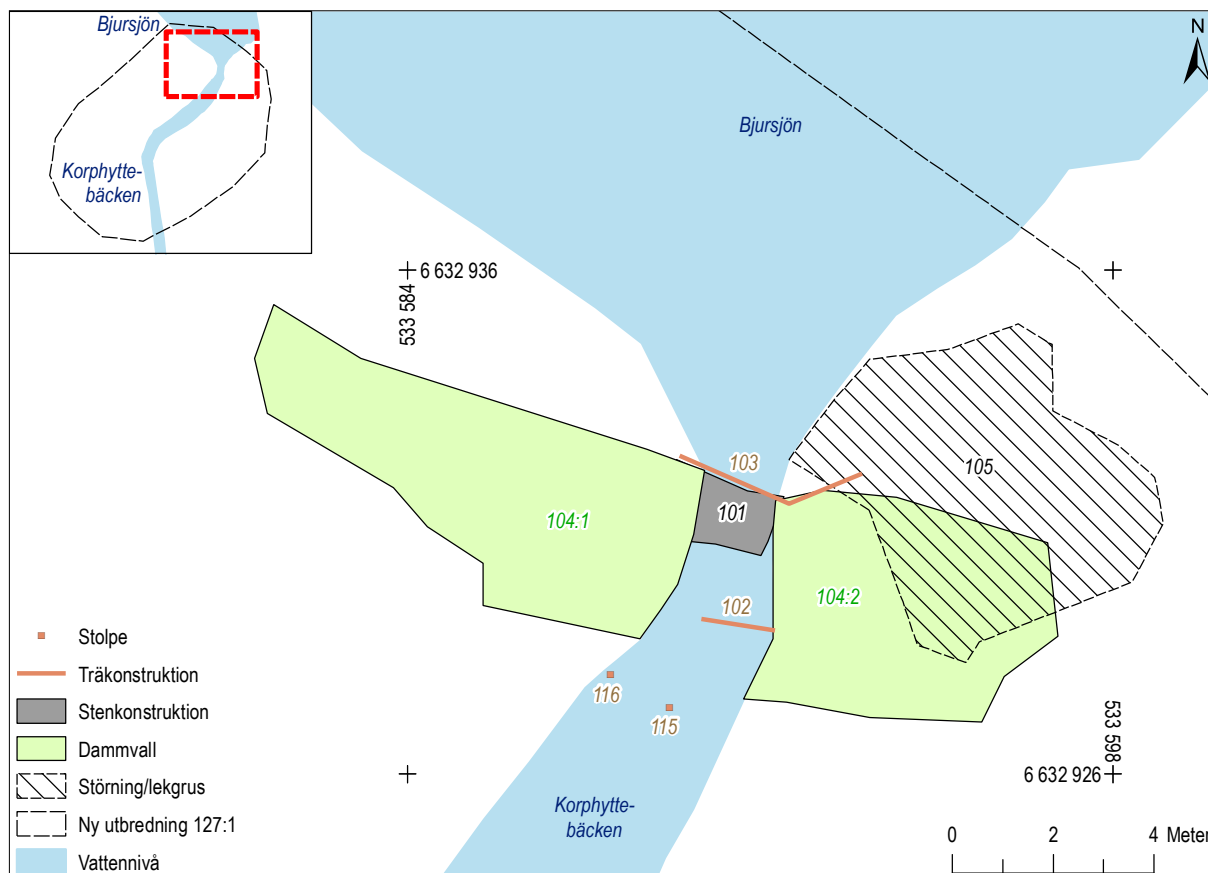
maskin och handkraft samt en traktor med kärra för att forsla bort överblivet material. Maskinspår inventerades för att se om skador uppstått på fornlämningen. Synliga lämningar inom området mättes in för att det exakta läget skulle kunna markeras i Fornreg.

ÅTGÄRDER PÅ DAMMVALLEN

För att öppna upp bäckfåran avlägsnades träkonstruktionen med järngaller (103) som satt i vallens öppning (figur 12). Dessutom plockades de betongelement som låg lösa ute i bäckfåran bort. Denna del av konstruktionen har tillkommit under sen tid. Söder om träkonstruktionen låg en rad med stenar som vilade på en trästock (101). Även dessa avlägsnades för att göra fri passage. En del av stenarna flyttades längre nedströms och placerades så att de

skulle kunna fungera som gömställen för fisk och kräftor. Ingreppet påverkade inga delar av själva vallen eller någon äldre del av dammkonstruktionen.

I samband med arbetet mättes också övriga delar av konstruktionen in: en tvärgående rad med brädor (102), två lodrätt stående stockar i bäckfåran (115, 116) och själva dammvallen (104:1–2) vars kanter mot bäckfåran var stensatta.

Figur 12. Detalj över dammvallen, skala 1:150. Översikt, skala 1:2 000.

Figur 13. Träkonstruktionen i dammvallens öppning innan arbetena vidtog. Foto från söder.

Figur 14. Träkonstruktionen i dammvallens öppning innan borttagandet. Lekgrus hade påförts mot sjösidan. Foto från norr.

I den frilagda öppningen, och på ömse sidor om denna, placerades rundade stenar i storleken 0,05 x 0,05 till 0,30 x 0,30 meter, så kallat lekgrus. Lekgruset hade transporterats till platsen över isen vintern 2018 och då lastats av i en hög på västra delen av dammvallen. Det mesta gruset avlägsnades och placerades i bäcken men en del lämnades kvar på vallen (105).

Inga skador kunde iaktas i spåren efter maskinerna. Torvlagret på den västra delen av dammvallen revs dock upp av maskinens band men inga stenar rubbades.

Figur 15. Bäckfåran efter ingreppet. Foto från söder.

REFERENSER

Litteratur

BOIJE, M. & FOGELBERG, K. 2015. *Vattenanknutna kulturmiljöer i Västmanlands och Örebro län - Hedströmmens avrinningsområde*. Örebro Länsstyrelse publ. nr. 2015:15.

WENNSTEDT EDVINGER, B. 2013. *Arkeologisk utredning steg 1 inför planerad vindkraftsutbyggnad i projektområdet Långholmsberget Billsjön, Söderbärke socken, Smedjebackens kommun, Dalarnas län*. Arkeologacentrum rapport 1325.

Arkivuppgifter

Jordebok över Åkerbo hd (med fyra fjärdingar av Fellingsbro sn), Arboga och Köpings städer, Skinnskatteberg samt Götlunda socken (i Närke), 1551. Landskapshandlingar, Västmanlands handlingar, SE/RA/5121/5121.09/1551: 2, s. 140.

Jordebok över bergsmanshemman och lägenheter i Västerås län (Skinnskattebergs, Gunnilbo, Heed, Norbergs, Västanfors och Västervåla socknar, Fernebo fjärding eller Karbenning samt Väster-Färnebo socken) 1772. Bergskollegium, Bergsjordeböcker, SE/RA/420013/420013.01/G/G 1/5, s. 5.

Jordebok över Norbergs och Skinnskattebergs bergslager, 1818. Bergskollegium, Bergsjordeböcker, SE/RA/420013/420013.01/G/G 1/9, s. 54.

Äldre kartmaterial

LMS: T54-44:1 Västmanlands län
Skinnskattebergs socken
Korphyttan 1
Geometrisk avmätning, 1696

LMS: T8:49 51 Västmanlands län
Skinnskattebergs socken
Skinnskattebergs sn
Sockenkarta, 1688

LMS: T15:1
-107 Västmanlands län
Skinnskattebergs socken
Skinnskattebergs sn
Protokoll, 1696

LMS: S57-23:1 Örebro län
Ramsbergs socken
Glivsån nr 1
Geometrisk avmätning, 1696

LMS: 54-1:1 Västmanlands län
Skinnskattebergs socken
Skinnskattebergs sn
Okänt årtal

LMS: T54-63:2 Västmanlands län
Skinnskattebergs socken
Riddarhyttan nr 1
Laga delning, 1802

LMS = Lantmäteristyrelsens arkiv

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr:	431-5780-2016
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2017-07-03
Uppdragsnummer i Fornreg:	201800309
Arkeologikonsults projektnr:	3096
Beställare:	Sveaskog förvaltnings AB
Typ av undersökning:	Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
Utförande fältarbete:	17 september 2018
Län:	Västmanland
Landskap:	Västmanland
Kommun:	Skinnskatteberg
Socken:	Skinnskatteberg
Fastighet:	Korphyttan 1:1
Berörda fornlämningar:	Skinnskatteberg 127:1/L2003:8619
Koordinatsystem:	SWEREF99 TM
Höjdsystem:	RH2000
Projektledare:	Åsa Berger
Fältarkeolog:	Åsa Berger
Rapportansvarig:	Åsa Berger
Planer och layout:	Ida Söderström
Kvalitetssäkring:	Samuel Björklund
Fynd:	Inga fynd påträffades i samband med undersökningen

Fornminnesregistret (FMIS) stängs ner 1 januari 2019 och ersätts av Fornreg. I denna rapport hänvisas till RAÄ-numren i FMIS i kartor och text. Undantaget från detta är den berörda fornlämningen Skinnskatteberg 127:1 (FMIS) som även redovisas med det nya lämningsnumret L2003:8619 i Fornreg. Lämningens nya utbredning har registrerats i Fornreg.

BILAGA 1. ANLÄGGNINGSBESKRIVNING

Anl-nr	Typ	Storlek (m)	Höjd/djup/ tjocklek (m)	Beskrivning	Tolkning	Anmärkning
101	Stenkonstruktion	1,50 x 1,20	0,50	Stenar, 0,5 x 0,5 m stora, lagda i en fyrsidig konstruktion, vilade på en stock i S delen.	Del av dammluckans konstruktion	Recent, borttagen
102	Träkonstruktion	1,50	0,20	Lodrätt ställda brädor, 0,12 m breda. Spontade.	Del av dammens konstruktion	Recent
103	Trä/ metallkonstruktion	4,00	0,80	Lodrätt ställda brädor, 0,12 m breda. Spontade. Järngaller.	Del av dammluckans konstruktion	Recent, borttagen
104	Stenkonstruktion	17,00 x 2,00– 4,00	0,40–0,60	Vall av sten och enstaka slagg, övertorvad. 1,6 m bred öppning för dammlucka. Delvis stensatta kanter mot bäckfåran	Dammvall	-
105	Störning	7,00 x 6,50	0,10–0,20	Yta med rundade 0,05 x 0,05–0,30 x 0,30 m st stenar.	-	Upplag av lekgrus, påfört i samband med arbete i bäckfåran
108	Stenkonstruktion	5,00 x 5,00	1,70	Av 0,8–1,2 m st stenblock, utbyggt fundament mot bäcksidan, delvis utrasad.	Hyttuin	-
109	Stenkonstruktion	7,00 x 5,00	0,10–0,30	Ansamling av slagg. Kraftigt övertorvad.	Slaggvarp	Svåravgränsad
110	Nedgrävning	2,50 x 1,00	0,30	Fyrsidig grop med kringliggande 1,00 m br vall. Kraftigt övertorvad.	Rostgrop	-
111	Stenkonstruktion	12,00 x 9,00	0,30–0,70	Ansamling av slagg, delvis synlig i ytan.	Slaggvarp	Överlagrar 112
112	Stenkonstruktion	3,10 x 2,50	0,20	Svag förhöjning med kallmur mot öster. Övertorvad.	Äldre hyttuin?	Överlagras av 111
113	-	4,00	0,25	Torrlagd bäckfåra.	Tillhörande äldre hyttuin?	Avgränsas av 114 i NV
114	Stenkonstruktion	5,50 x 4,00	0,25	Lagda stenar, oklar avgränsning mot NV, bildar plan yta. Bitvis kraftigt övertorvad.	Konstruktion för att torrlägga bäckfåra	-

Rapporter från Arkeologikonsult 2018:3096